

УДК: 94(477)“1920-1930”

М. О. Фролов

КОМСОМОЛ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-Х РР.

У статті аналізується малодосліджена проблема ролі і місця комсомолу у структурі політичної системи радянської України 20–30-х рр. ХХ ст. Охарактеризовано створення та еволюцію організації. Наводиться динаміка кількісного складу, висвітлюється боротьба комсомольської організації за монополію у суспільно-політичному просторі. Приділяється увага питанням українізації комсомолу, долі ЛКСМУ у роки Великого терору.

Ключові слова: комсомол, ЛКСМУ, політична система, радянська Україна

Лютнева революція 1917 року надала могутній поштовх для демократизації суспільно-політичного життя на теренах колишньої Російської імперії. Виникли й активно діяли десятки нових загальноросійських і національних політичних партій, громадських і фахових об'єднань, профспілок, молодіжних, культурно-мистецьких, наукових та ветеранських об'єднань. Кожна із нових суспільно-політичних структур намагалась мати та видавати свій друкований орган, залучати у свої лави нових членів і прихильників. Тому будуючи комуністичну державу на засадах диктатури, Ленін та верхівка більшовицької партії зіштовхнулася із непересічним завданням – яким чином приборкати, зробити підконтрольною самодіяльну активність мас. Вирішення цього завдання комуністичною державою та її провідниками розтягнулось на весь період 1920-х – 1930-х рр. І було завершено ліквідацією носіїв революційної та демократичної самодіяльності мас у роки Великого терору.

Якщо іншим партіям, окрім більшовицької, не було місця у політичній системі СРСР, то кількість масових і добровільних об'єднань різного спрямування продовжували свою діяльність у 1920-х – 1930-х рр. Але обсяг їх залежності та підконтрольності від комуністичної держави збільшувався. Профспілки пройшли складний шлях до одержавлення, безпосереднього виконання функцій державного управління. Інші масові організації, включаючи літературні, культурно-мистецькі та спортивні об'єднання спочатку стали підконтрольними з боку РКП(б)-ВКП(б) і державних органів, а потім втратили свій статус самодіяльних і громадських. Більшість із них отримувала фінансування з державного бюджету, а їх керівники були включені у номенклатурний механізм підбору, висування, затвердження та звільнення кадрів.

Однією із самих масових і впливових формально самодіяльних організацій у СРСР був Комсомол – Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді (ВЛКСМ). Ленін і верхівка більшовицької партії постійно декларували позапартійний статус комсомолу, його масовість, як молодіжної організації, та самодіяльність. Але разом із тим керівництво РКП(б)-ВКП(б) завжди підкреслювало комуністичну сутність комсомолу, його підконтрольність більшовицькій партії.

Сталін приділяв багато уваги визначенню ролі та місця комсомолу у політичній системі СРСР. Він підтримував наміри та дії молодих і амбітних керівників комсомолу, направлені на те, щоб ВЛКСМ була однією й єдиною молодіжною організацією в країні. Сталін особисто вписав у проект Статуту ВЛКСМ, підготовлений до X з'їзду спілки молоді, тезу про позапартійний статус організації. Одночасно керівництво всієї ієрархії комсомольських керівних органів підпало під контроль відповідних партійних комітетів [968]. Сталін і сталінці поставили хрест на амбіціях певної групи комсомольських керівників 1920-х рр. На чолі з одним із фундаторів комсомолу Л. Шацкіним досягти рівноправ'я у стосунках між РКП(б)-ВКП(б) і ВЛКСМ. Л. Шацкін був одним із перших зацькованих, репресованих і знищених комсомольських керівників [1].

Комсомол був заснований у жовтні 1918 року. У його створенні брали активну участь Ленін, Бухарін, Луначарський, Крупська. Верхівка РКП(б) розуміла, що саме молодь є найактивнішим учасником революційних подій. Громадянська війна, що вже палала, вимагала від більшовицької влади консолідації всіх сил, які підтримували її подальше існування. Створення молодіжної прокомуністичної організації надавало Леніну і ЦК РКП(б) нові можливості впливу на суспільство та підвищувало мобілізаційні можливості влади. Делегати I Всеросійського з'їзду спілок робітничої та селянської молоді, який відбувся у Москві 29 жовтня – 4 листопада 1918 року, які затвердили рішення про створення РКСМ, представляли 22,0 членів нової спілки молоді [2, с.5].

Дуже швидко Комсомол став справді масовою організацією молоді. Цьому сприяла репресивно-каральна політика комуністичної держави стосовно інших молодіжних організацій, які не визнавали комсомол. Уже через рік після створення, у жовтні 1919 року, у лавах комсомолу було 96,0 тисяч членів. Стосовно загальної кількості молоді це була дуже невелика кількість, тому перші комсомольці відчували свій особливий статус. Вони були переконані у майбутній перемозі світової революції і готові були боротись за свої переконання зі зброєю в руках. Більшість із перших комсомольців загинула у роки громадянської війни [2, с.9].

Комсомол відіграв велику роль у подіях громадянської війни. Його вплив на молодь швидко поширювався. У суспільстві зміцнювалось переконання, що комсомольці це молоді прихильники більшовизму та кадровий ресурс партійних комітетів. У жовтні 1921 року в комсомолі вже було 400,0 тисяч

членів [3, с.39]. Але оцінюючи цю цифру треба врахувати, що це було 1% стосовно всієї молоді, яка проживала у межах радянської договірної федерації [4, с.180].

Наприкінці 1921 року відбулись дві події, які сприяли суттєвому зменшенню кількості членів комсомолу. По-перше, ЦК РКП(б) затвердив і реалізував рішення про чистку партії та комсомолу. Чистка була жорсткою і торкнулась практично всіх молодих людей непролетарського походження. А по-друге, розпочалась нова економічна політика, що відразу позбавило робочих місць сотні тисяч молодих людей. Комсомол не зміг протистояти валу звільнень і серед певної частини його членів настало розчарування. Із молодіжної комуністичної спілки виходили молоді робітники, що відразу вплинуло на авторитет комсомольських ватажків. Станом на жовтень 1922 року в комсомолі залишилось 260,0 тисяч членів [5, с.9].

У подальшому відбулось систематичне зростання лав комсомолу. Цьому сприяла низка заходів ЦК РКП(б) і Раднаркому, з метою підтримки молодого робітництва. Комуністична влада була реально стурбована зростанням нелояльності до неї з боку молодих робітників, а також розмахом кримінальних проявів, проституції та пияцтва [6]. У січні 1923 року в лавах комсомолу було 304,0 тисячі членів. У січні 1924 року – 501,0 тисяча членів, а ще через рік, у січні 1925 року, у комсомолі вже було 1141,0 тисяча членів [3, с.39].

Для влади було важливим, що збільшився прошарок робітничої молоді у лавах ВЛКСМ: 28,2% у жовтні 1922 року і 40,1% у січні 1924 року [4, с.167].

Ленінський призов був не тільки до РКП(б), але й до комсомолу. Це сприяло подальшому збільшенню кількості членів ВЛКСМ. У 1928 році їх вже було 2,0 млн., а через чотири роки, у 1932 році, кількість членів комсомолу досягла 5,4 млн. Осіб. Збільшилось у ВЛКСМ і партійне представництво: у 1928 році у комсомолі було 183 тисячі партійців, а у 1932 році 229 тисяч [3, с.40-41].

У період 1933-1937 рр. Кількість комсомольців зменшилась у порівнянні з 1932 роком. У 1933 році їх було 4,5 млн., у 1934 році – 3,7 млн., у 1935 році – 3,5 млн., у 1936 році – 3,9 млн., у 1937 році – 4,3 млн. [7, с.96]. Ця динаміка пояснювалась атмосферою, яка формувалась серед керівного складу ЦК ВЛКСМ. Керівник ЦК ВЛКСМ О.В. Косарев, який наполегливо виконував директиви Сталіна та самовіддано йому служив, разом із номенклатурою комсомолу всіх рівнів, зробили все для того, щоб комсомольські комітети були зосереджені на пошуку «ворогів народу» у власних лавах, а не на збільшенні кількості комсомольців [8, с.161-166]. Після Великого терору кількість членів ВЛКСМ швидко зростає. Сталін почав формувати комсомол не пов'язаний із революцією та громадянською війною. Це вже був комсомол, який ідеологічно був вихований на засадах сталінізму і культу особи Сталіна. У 1938-1940 рр. кількість комсомольців зросла з 4,8 до 10,3 млн. осіб [7, с.96].

Питання про масовість ВЛКСМ було принциповим для керівництва РКП(б)-ВКП(б) і ВЛКСМ у 1920-х – 1930-х рр. У керівному середовищі партійців і комсомольців систематично йшла дискусія з приводу того, хто має право бути членом комсомолу і, на яких засадах. Ще у 1919 році працівник ЦК РКСМ В. Дунаєвський виступав проти масового прийому до ВЛКСМ. Він і його чисельні прихильники вважали, що право бути комсомольцем треба заслужити, тим більше, що масовість молодіжного руху робітничого класу можна забезпечити через профспілки. В. Дунаєвський і його однодумці не були підтримані більшістю керівництва РКСМ, а головне проти такого підходу виступали Ленін і ЦК РКП(б). І Ленін, і Сталін виступали за відкритий і масовий прийом молоді до ВЛКСМ. Вони вважали, що комсомол повинен стати школою комуністичного виховання та перевиховання [7, с.31-34].

Комсомол в Україні, як республіканська спілка молоді (КСМУ) активно формувався з 1920 року. Велику роль у цьому відіграв II з'їзд КСМУ, який відбувся в травні 1920 року. На цьому з'їзді активісти комсомолу, маючи підтримку ЦК КП(б)У і ЦК РКСМ одразу заявили про свої наміри в молодіжному русі України резолюцією: «Рух робітничо-селянської молоді повинен бути єдиним і комуністичним. Його єдиною формою є Комуністична спілка Молоді» [9, с.312].

Налаштованість комсомольців УСРР на боротьбу за монополію була не випадковою. На початку 1920-х рр. молодь в Україні знаходилась під впливом різноманітних політичних і громадських молодіжних організацій. Особливо багато їх було в українському селі. У 1920-1921 рр. таких позапартійних селянських спілок було більше, ніж комуністичних [10, с.7-8].

Особливо складно було конкурувати КСМУ з молодіжними осередками УКП-боротьбистів (КЮС) і Євкомолу, який об'єднував єврейську молодь. Ці організації теж виступали під комуністичними гаслами, але не мали наміру підпорядковуватись московському РКСМ, на відміну від КСМУ. Але КЮС припинила свою діяльність після саморозпуску УКП-боротьбистів у квітні 1920 року, Євкомол увійшов до складу РКСМ у січні 1923 року, а решта конкурентів комсомолу була ліквідована не без допомоги ЧК-ОДПУ. Найдовше тримались молодіжні прихильники УКП і сіоністів [10, с.31-41, 49].

Станом на початок 1921 року у лавах КСМУ нараховувалось 55,0 тисяч членів, із них членів КП(б)У було 600 осіб, тобто менше 1% [11, с.35]. Комуністична спілка молоді України була організаційно слабкою, розколотою на фракційні групи. Тривала дискусія між тими, хто виступав за масовий прийом молоді до КСМУ з подальшим її комуністичним вихованням і перевихованням і тими, хто виступав проти прийому до комсомолу вихідців із середнього та заможного селянства, інтелігенції, службовців. Намагання зробити комсомол не масовою, а класовою організацією було властиво окремим комсомольським керівникам упродовж всього періоду 1920-х – 1930-х рр. Саме за такими пильнували партійні функціонери, які опікувались комсомолом та його керівними кадрами [12, с.123-127].

До 1921 року взаємини між КСМУ і КП(б)У не були конкретно визначені. Це створило ілюзію в окремих комсомольських функціонерів з приводу можливої самостійності та рівноправ'я стосовно КП(б)У. З травня 1920 року з цього приводу в КСМУ розпочалась гостра дискусія. Прихильники підпорядкування комсомолу КП(б)У постійно апелювали до партійних інстанцій. За ходом дискусії уважно спостерігали в ЦК РКСМ. Кінець дискусії поклав III з'їзд КСМУ у травні 1921 року, який засудив прихильників «рівноправності» Лібермана та Лейканда (Донецький губком КСМУ) і вирішив, що спілка повинна підпорядковуватись політичному контролю та керівництву з боку КП(б)У [9, с.312].

Компартія України вимагала від керівництва КСМУ перетворення в дійсно масову організацію. Тому збільшенню кількості членів комсомолу приділялась особлива увага. Але посилювались і класові вимоги до діючих і потенційних членів КСМУ. На початку 1922 року і без того малочисельна організація комсомолу України пережила чистку, унаслідок якої було виключено 17% КСМУ [13, с.84].

З травня 1922 року розпочалось кількісне зростання членів КСМУ. До травня 1924 року, тобто за два роки, склад комсомолу України змінився з 35,0 тисяч членів до 107,8 тисяч, а робітничий прошарок відповідно з 37,7% до 58,9%. У 1924 році у дні ленінського призову до лав комсомолу республіки вступило 44,0 тисячі осіб [14, с.170]. Одночасно посилювався і партійний вплив у КСМУ: у період з березня 1921 року по березня 1922 року на комсомольську роботу було направлено 977 комуністів [15, с.7].

Період з вересня 1924 року до вересня 1925 року був проривним щодо масовості у КСМУ. Кількість членів за один рік зросла у 2,5 рази. Станом на 1 січня 1926 року в лавах КСМУ перебувало 297,643 тисячі членів, а ще через півтора роки, тобто станом на 1 липня 1927 року їх було вже 390,078 тисяч осіб (з урахуванням 13755 кандидатів у члени КСМУ). Зрозуміло, що за півтора роки кількість членів комсомолу України збільшилась на 26,4% [16, с.10].

Під час проведення сталінської модернізації промисловості та колективізації сільського господарства лави КСМУ зростали надшвидкими темпами. Сталін і верхівка ВКП(б) намагались збільшити та розширити суспільно-політичну базу режиму. Кількість членів КСМУ у період з 1928 по 1933 рр. виросла більше, ніж у 2,5 рази. Особливо швидко зростала кількість комсомольських осередків на селі. Їх кількість перевищувала у 2,8 рази кількість партійних осередків. Комсомол був активним провідником партійних директив під час колективізації [17, с.60-81].

Період з 1933 по 1938 рр. був дуже складним для комсомолу України. Безперервно відбувались чистки, перереєстрації членів КСМУ, їх переслідування та репресування. На основі сучасних досліджень можна стверджувати, що номенклатурна еліта КСМУ й актив комсомолу стали об'єктом цілеспрямованого переслідування в роки Великого терору [18, с.11].

На початку 1920-х рр. в українському комсомолі гострі дискусії тривали не тільки з приводу «класовості» та «масовості» КСМУ. Не менше гострою була дискусія з приводу бажання значної частини керівництва КСМУ та місцевих функціонерів мати рівноправні стосунки з РКСМ. Вони не бажали підпорядковуватись ЦК РКСМ і намагались закріпити цю норму у статутних документах КСМУ. Така позиція частини ЦК КСМУ була пов'язана зі створенням Комуністичного Інтернаціоналу Молоді, куди на їх думку комсомол України мав право вступити так само як і РКСМ. Не останню роль відігравало і небажання підпорядковуватись ЦК РКСМ. Усе ж таки більшість активу КСМУ та його керівництво складали дуже молоді люди, більшість з яких були революційними романтиками й ідеалістами. Вони не визнавали бюрократичної ієрархії в комсомолі та виступали за демократизм і рівноправ'я в його лавах. Дискусія з приводу самостійності КСМУ затягнулась і закінчилась втручанням у цю справу політбюро ЦК КП(б)У. ЦК РКСМ відрядив в Україну С.І. Ігната, який ще в 1917 році очолював Спілку соціалістичної робітничої молоді, воював під час громадянської війни, був підпільником в Одесі, пройшов катування і тюрму. Його вдалось за підтримки керівництва ЦК КП(б)У примусити ЦК КСМУ подолати самостійницькі настрої та узгодити підпорядкування ЦК комсомолу України ЦК РКСМ [19, с.297].

Треба підкреслити, що у 1920-х – 1930-х рр. комсомолом УСРР, як і ЦК ВЛКСМ, керували люди дуже молоді, амбітні та енергійні. Більшість із них були членами більшовицької партії, але не перевищували комсомольський статутний вік. Вони брали участь у громадянській війні, вірили у класову боротьбу, ненавиділи буржуазію й інтелігенцію, підтверджуючи своє пролетарське походження. Мали непересічні організаторські здібності, користувались авторитетом серед рядових комсомольців. Ось як, наприклад, характеризує В.Ф. Васютіна, який керував КСМУ з грудня 1922 року до липня 1923 року, один із небагатьох, що пережили Великий терор керівників ВЛКСМ О.І. Мільчаков: «Хороший організатор, человек с врожденной сметкой, он всегда находил ключ к сердцу молодого рабочего, хорошо знал его нужды, понимал его психологию» [20, с.68]. В.Ф. Васютін на роботі в ЦК КСМУ, на комсомольських зборах і заходах ходив у формі українського «червоного козака», з хвацько одягнуеною папахою, підкреслюючи цим, що комсомол України здійснював шефство над кавалерійським корпусом червоного козацтва, яким командував героєм громадянської війни В.М. Примаков [21, с.55-57].

Не менший демократизм й організаторські здібності були притаманні С.Д. Височиненку, який керував ЛКСМУ у 1925-1927 рр., і О.М. Бойченку, який очолював комсомол України у 1930-1932 рр. Височиненко підтримав разом із більшістю ЦК ЛКСМУ та місцевими комсомольськими функціонерами Сталіна та сталінців у їх боротьбі проти угруповань Л.Д. Троцького, Г.О. Зинов'єва, Л.Б. Каменєва. Така позиція керівництва комсомолу України була не тільки спільною з ЦК КП(б)У, але йшла всупереч позиції ЦК ВЛКСМ. (Відомо, що дев'ять членів бюро ЦК ВЛКСМ проти шести наприкінці 1924-1925 рр. підтримували Г.О. Зинов'єва і Л.Б. Каменєва проти Й.В. Сталіна та М.І. Бухаріна). На VII з'їзді ВЛКСМ сказав

опозиціонерам у комсомолі, що їх «песенка спета» і гостро критикував І.І. Котолинова за участь у комсомольській опозиції на боці Г.О. Зинов'єва в Ленінграді. Після комсомолу Височенко десять років був на партійній роботі, але високих посад не досягнув. У 1937 році, перед арештом, він очолював міськком партії у Пермі. 13 січня 1938 року його розстріляли, а після XX з'їзду реабілітували як безпідставно репресованого [22, с.67-68].

О.М. Бойченко був не тільки керівником ЛКСМУ у роки першої п'ятирічки, але й членом ЦК КП(б)У у 1930-1934 рр. Він мобілізував комсомол України для виконання партійних директив під час колективізації та хлібозаготівель. Революційний ідеалізм та сліпа віра у керівну лінію Сталіна не дали змогу Бойченку та ЦК ЛКСМУ усвідомити трагедію українського селянства. Його захопив пафос перетворень першої п'ятирічки. Влітку 1931 року Бойченко два місяці пропрацював будівельником на Дніпробуді. Після цього публічно проводив засідання бюро ЦК ЛКСМУ на Харківському тракторному заводі, відвідував шахти Донбасу, постійно спілкувався з рядовими комсомольцями та молоддю. Таким як Бойченко непросто було на високій посаді в комсомольській ієрархії: комсомол, як і партія, швидко бюрократизувався, а певна частина керівників ВЛКС-ЛКСМУ залишались революційними романтиками. Велика вірогідність того, що Бойченко розділив би трагічну долю керівників радянського комсомолу у 1937-1938 рр., якби він у 1932 році тяжко не захворів. Історія його хвороби добре характеризує Бойченка: у степу Донбасу він пішки (!) вночі йшов від залізничної станції до віддаленого райкому комсомолу багато кілометрів. Після цього почав хворіти, але роботу не покинув. Під час відвідування шахти йому стало зле і він впав на кам'яну брилу вугілля. У нього розвинувся параліч кінцівок. Подальша доля Бойченка була схожа на долю письменника Миколи Островського [23, с.41-44].

Кар'єрними комсомольськими функціонерами були керівники комсомолу України О.І. Мільчаков (очолював ЦК ЛКСМУ в 1927-1928 рр.) і С.І. Андрєєв (очолював ЦК ЛКСМУ в 1932-1937 рр.). Вони були переконаними партійцями, сталінцями, які вірно служили вождю в комсомолі там, де їх призначав ЦК ВКП(б). Їх у різні часи було направлено в Україну з Москви, тому вони не мали місцевого комсомольського гарту, але намагались себе поводити демократично та товариські стосовно молодіжного активу республіки. Але все це було до певного часу. Сталінська директива про пошук «ворогів народу» відразу знайшла віддзеркалення у діяльності керівника ЛКСМУ С.І. Андрєєва. Він був направлений в Україну восени 1932 року генеральним секретарем ЦК ЛКСМУ з надзвичайними повноваженнями. С.І. Андрєєв належав до тих діячів комсомолу, які вважали, що комсомол дуже засмічений соціально-небажаним «елементом», особливо в лавах ЛКСМУ. 26 листопада 1932 року у своєму виступі на VI пленумі ЦК ВЛКСМ він декларував необхідність масових чисток. Андрєєв з цього приводу казав: «Можно привести целый ряд фактов, показывающих лицо отдельных наших комсомольских секретарей как предателей рабочего класса» [24, с.25]. Підбиваючи підсумки боротьби за «чистоту лав» ЛКСМУ Андрєєв у січні 1934 року доповідав на XIII з'їзді КП(б)У, що за 15 місяців у республіці виключено з комсомолу як «класово чужих, куркульсько-петлюрівських націоналістичних елементів» 18638 осіб [17, с.78]. Надалі участь комсомолу в карально-репресивній політиці верхівки ВКП(б) тільки посилювалась. С.І. Андрєєв був зорієнтований на «другого першого секретаря КП(б)У» П.П. Постишева та постійно узгоджував з ним усі свої дії. Останній з трибуни ювілейного пленуму ЦК ЛКСМУ у липні 1934 року проголосив: «Ще більше загострити пильність що решток класових ворогів... щодо агентури класового ворога... найважливіше завдання комсомолу. Відгострюйте ж, комсомольці, ще більше більшовицьку пильність. Це – основа основ» [25, с.79-80].

Але виявилось, що сам факт п'ятирічної роботи в Україні виявився компрометуючим для такого сталінця як С.І. Андрєєв. Не врятувала його й особиста відданість впливовому на владному олімпі керівнику ЦК ВЛКСМ О.В. Косареву. У липні 1937 року Андрєєв був заарештований, виключений із партії та комсомолу. Той самий Косарєв, якого Андрєєв безсоромно прославляв у своїх публічних виступах у 1930-х рр., на IV пленумі ЦК ВЛКСМ у серпні 1937 року називав керівника комсомолу України троцькістом із багаторічним стажем та українським націоналістом. Це були досить дивні звинувачення на адресу людини, яка не володіла зовсім українською мовою, натхненно боролась із прихильниками Скрипника в комсомолі, ініціювала перманентні чистки у лавах ЛКСМУ. 27 листопада 1937 року Андрєєва було розстріляно, а в серпні 1955 року реабілітовано [24, с.26-27].

Через ГУЛАГ пройшов і О.І. Мільчаков, який керував комсомолом України в 1927-1928 рр. Він був заарештований наприкінці 1938 року і 16 років провів у Норильських і Магаданських таборих. Вжив і зустрівся з Хрущовим. Мільчаков після керівництва ЛКСМУ зробив наступний кар'єрний крок: у травні 1928 року очолив ЦК ВЛКСМ. Але на вершині комсомольського олімпу протримався лише до березня 1929 року. Мільчаков став жертвою боротьби угруповань у верхівці ЦК ВЛКСМ. Сталіну була надана інформація про те, що нібито Мільчаков підтримує Бухаріна. Цього виявилось досить, щоб перевести Мільчакова спочатку на навчання на курси марксизму-ленінізму при ЦК ВКП(б), а потім на партійну та господарську роботу [26, с.37-39]. У березні 1929 року на пленумі ЦК ВЛКСМ секретар ЦК ВКП(б) А.С. Бубнов у своєму виступі публічно засудив від імені ЦК партії Мільчакова та його прихильників за недооцінку небезпеки правого «ухилу» в комсомолі та заперечення необхідності проведення масової чистки [7, с.123]. До речі, у березні 1925 року комсомольська кар'єра була зламана дискусією про ставлення комсомолу до виступу Л.Д. Троцького, Г.О. Зинов'єва та Л.Б. Каменєва в ЦК ВКП(б) ще в одного керівника ЛКСМУ С.О. Павлова [27, с.262-263].

Підпорядкований партійному керівництву та партійній бюрократії на місцях комсомол виконував у 1920-х – 1930-х рр. не тільки виховну і контролюючу функцію стосовно молоді, але й активно залучався до

багатьох суспільно-політичних і соціально-економічних акцій верхівки РКП(б)-ВКП(б) та керівництва ЦК КП(б)У. Оцінюючи роль комсомолу у цих акціях треба враховувати, що у лавах ВЛКСМ станом на 1 січня 1936 року було лише 15% молоді. В Україні цей відсоток був ще нижчим [4, с.180].

Непересічним був внесок комсомолу у перемогу більшовицької влади та партії під час громадянської війни. Переважна більшість комсомольців зі зброєю в руках воювала в лавах Червоної армії. Серед тих, хто загинув, воюючи на боці більшовиків, було багато молодих людей, які зв'язали своє життя з комсомолом. Багато комсомольців працювали у складі надзвичайних комісій. Чекістські кадри були дуже молодими, радикально налаштованими, безжальними стосовно тих, кого РКП(б) призначав ворогом комуністичної держави. Певна частина комсомольців працювала в державних установах, на залізниці. Комсомольські мобілізації були звичайною справою. Яким чином вони відбувались в Україні відверто описав у своєму творі «Як гартувалась сталь» загальновідомий у радянські часи М. Островський. Внесок комсомолу у перемогу більшовицької влади під час громадянської війни комуністична держава і ЦК ВКП(б) оцінили у 1928 році: ВЛКСМ було нагороджено орденом бойового червоного прапора [2, с.11-12].

Комсомол вийшов із громадянської війни мілітаризованою за своїм реальним змістом організацією. Велика частина комсомольців була готова продовжувати озброєну боротьбу за перемогу світової комуністичної революції. Але Ленін і ЦК РКП(б) в умовах непу сформулювали для комсомолу інше завдання: виховання та перевиховання молоді на комуністичних засадах. Монополізм комсомолу, як молодіжної структури, лише посилював відповідальність керівництва комсомолу та його функціонерів за виконання поставленого завдання. Секретар ЦК РКСМ О.Л. Ривкин у своєму виступі на X з'їзді РКП(б) у 1921 році говорив: «Коммунистическое воспитание понимается как подготовка рабочей молодежи, входящей в состав нашей организации» [28, с.706].

Демілітаризація комсомолу та перебудова його змісту і форму діяльності в умовах непу викликали в його лавах серйозні проблеми: молодь була дезорієнтована та значною мірою позбавлена ілюзій привабливого комуністичного ідеалу. Серед керівництва РКСМ і КСМУ були активні діячі (В.О. Дунаєвський), які виступали за визнання необхідності одержавлення комсомолу. В.О. Дунаєвський та його прихильники перемогли у дискусії з цього приводу на IV з'їзді РКСМ у вересні 1921 року [29, с.178]. Але Ленін, Луначарський, Бухарін і Зинов'єв засудили «дунаєвщину» і запропонували інший варіант стратегії реорганізації комсомолу: відмовитись від одержавлення функцій комсомолу, а вплив на молодь забезпечити за рахунок швидкого зростання чисельності РКСМ. Одержавлення комсомолу відбулось через включення його кадрової політики як складової механізму номенклатури, а також формування матеріальної та фінансової бази діяльності ВЛКСМ за рахунок коштів держбюджету [30, с.73-74].

Особливості функціонування механізму номенклатури стосовно ВЛКСМ і ЛКСМУ в 1920–1930-х рр. продовжують залишатись маловивченими. Але не викликає сумніву, що керівні посади в комсомолі були включені у механізм номенклатури від самого початку його утвердження. Без санкції партійних інстанцій не могло відбутись призначення на відповідну посаду будь-якого комсомольського керівника. Демократичні засади комсомолу швидко згортались уже в першій половині 1920-х рр. Так, влітку 1923 року, усупереч рішенню бюро КСМУ, політбюро ЦК КП(б)У затвердило постанову про призначення керівником комсомолу УСРР Д. Гуревича. Аналогічні випадки постійно мали місце на місцевому рівні. У 1930-х рр. демократії в комсомолі і стосовно комсомолу з боку партії просто не існувало. Комсомол перетворився з громадської організації молоді в одержавлену масову структуру для виховання молоді та контролю за нею. Окрім включення комсомольських керівних кадрів у механізм партійної номенклатури, велику роль відіграла безпосередньо комсомольська номенклатура, створена за аналогом з партійною номенклатурою [31, с.228-233].

Комсомол був причетним до таких важливих суспільно-політичних і соціально-економічних акцій комуністичної держави у 1920-х рр. як ліквідація неписьменності, переслідування церкви та священнослужителів, боротьба з безпритульністю, безробіттям молоді, комунізація школи та вищих навчальних закладів. В УСРР комсомол приділяв у цей час велику увагу придушенню повстанського руху та реалізації політики XII з'їзду РКП(б) на теренах національно-культурної реформи.

Українізація в лавах ЛКСМУ відбувалась не без дискусій та вирішення проблемних питань, але набагато краще, ніж в їхніх старших товаришів із КП(б)У. Про збільшення частки українців серед членів комсомолу України після XII з'їзду РКП(б) та проголошення партією проведення політики коренізації в союзних республіках свідчить така таблиця [32, с.27]

Дата	українців	росіян	євреїв	інших
Станом на 1.01.1924 р.	50,9%	29,2%	16,4%	3,5%
Станом на 1.01.1926 р.	63,0%	19,2%	13,8%	4,0%
Станом на 1.01.1928 р.	63,4%	18,9%	14,3%	3,2%
Станом на 1.10.1928 р.	66,1%	14,8%	15,1%	4,0%

Абсолютна кількість членів ЛКСМУ на 1 жовтня 1928 року становила 368281 особа, а частка серед них українців – 243434 особи, або 66,1%, що свідчило про цілеспрямовану роботу ЦК комсомолу республіки та комсомольських функціонерів усіх рівнів щодо прийому до лав ЛКСМУ української молоді у 1924-1928 рр. [32, с.28]. Треба враховувати, що збільшення частки українців у лавах ЛКСМУ відбувалось одночасно зі

значним збільшенням загальної кількості комсомольців. Так, станом на 1 квітня 1924 року в ЛКСМУ було всього 67004 особи, серед яких українців – 33687 осіб (50,9%), росіян 19340 осіб (29,2%), євреїв – 10835 (16,4%), поляків – 649 осіб (1,0%), представників інших національностей – 1627 осіб (2,5%). До 1928 року кількість українців у ЛКСМУ збільшилась у 7 разів, росіян – у 3 рази, євреїв – у 4 рази, поляків – у 6 разів. Звідси зрозуміло, що у 1924-1928 рр. прийом до ЛКСМУ росіян, євреїв, поляків і представників інших національностей продовжувався, але з набагато меншою інтенсивністю, ніж прийом українців [16, с.10-11].

Швидко відбувався процес українізації керівного складу ЛКСМУ. Про це свідчить порівняльна таблиця щодо національного складу членів окружних комітетів ЛКСМУ в 1926-1928 рр. (У структурі ЛКСМУ було 41 округом, що відповідало адміністративно-територіальному поділу УСРР) [32, с.29].

Дата	українців	росіян	євреїв	інших
1926 р.	57,7%	16,4%	18,6%	7,3%
1927 р.	61,6%	15,8%	17,1%	5,5%
1928 р.	61,7%	16,7%	15,4%	6,2%

Ще більшою, ніж в окружних комітетах була чистка комсомольців-українців серед членів сільських райкомів ЛКСМУ. Вона збільшувалась упродовж 1923-1928 рр. досить швидко і в січні 1929 року досягла 74,9%, тоді як росіян було 6,0%, євреїв – 13,7%, представників інших національностей – 5,4% [32, с.28]. Але один із дослідників розвитку ЛКСМУ Ф. Голуб у 1929 році писав про негативні наслідки такого стрімкого висунення великої кількості українців до місцевих керівних органів спілки: «Якщо поглянути на цифри, то з цих ознак можна вважати, що зі справою висунення українського активу питання стоїть не зле. Але внутрішньої роботи над вихованням і оформленням висунених майже не проводиться. І тому таке висунення перетворюється на щось механічне – досягти певного відсотка, що його встановлюють провідні органи спілки. Це зворотня сторона справи і до того негативна» [32, с.29].

Швидке зростання відсотку українців серед членів ЛКСМУ в 1923-1928 рр., а також серед комсомольських активістів і функціонерів вимагає конкретного роз'яснення. Тим більше, що комсомольська молодь набагато краще, ніж члени КП(б)У, сприймала ідею опанування української мови. Це пояснювалось не тільки більшими можливостями молоді до вивчення української мови в навчальних закладах та розширення сфери її вжитку. В.В. Масненко, на наш погляд, досить влучно визначає причини цього феномену: «Видається, що у цьому явищі не останню роль могли зіграти міркування суто особистісного, навіть кар'єрного характеру. Молодь більш загострено відчула привабливість володіння українською мовою у справі реалізації власного соціального ставлення. Так, здорова соціальна мобілізація виступала своєрідним критерієм ефективності та результативності українізаторського курсу». Свої висновки В.В. Масненко ілюструє таблицею, що свідчить про стрімкий ріст кількості та частки українців серед активістів ЛКСМУ в 1924-1925 рр. [33, с.225]:

Рік	Українців (%)	Росіян (%)	Євреїв (%)
1924 р.	19,1	16,3	61,1
1925 р.	60,9	12,5	18,3

Українізація комсомолу продовжувалась і в 1930-х рр. Це було пов'язано, у першу чергу, з активною участю комсомолу в колективізації сільського господарства, у примусовому позбавленні селян власності та в репресивно-каральній політиці комуністичної влади на селі. Комсомольські осередки на селі на 90-95% склались із українців, їх було значно більше, ніж партійних осередків, і саме сільські комсомольські виділялись у переслідуванні своїх односельців, реалізації політики так званого розкуркулення. Не є випадковим той факт, що генеральний секретар ЛКСМУ С.І. Андреев за активу участь комсомолу у новому комуністичному штурмі отримав у голодному 1933 році орден Леніна [24, с.27]. Відомо, що Сталін особисто вирішував питання про нагородження вищими нагородами СРСР, а орден Леніна на той час був найвищою нагородою [34].

Продовження українізації комсомолу в 1930-х рр., навіть усупереч українофобських поглядів керівника ЛКСМУ С.І. Андреева та його оточення, було пов'язано з виконанням комсомольськими керівними структурами частини адміністративних і господарських функцій у роки перших індустріальних п'ятирічок. Вони характеризувались величезною кількістю сільської української молоді, яка була залучена на промислові об'єкти УСРР. Комсомол відповідав за набір молоді на виробництво та новобудови, а також за комуністичне виховання та перевиховання молодих робітників. Наприкінці листопада 1929 року бюро ЦК ЛКСМУ затвердило постанову про комсомольську мобілізацію у Донбас 10 тисяч членів спілки. Тоді ж за ініціативи ЦК ВЛКСМ до Донбасу почала прибувати молодь з інших республік і регіонів СРСР. До 1933 року за комсомольськими мобілізаціями в Донбас прибуло 45,8 тисяч осіб, у тому числі 33,0 тисячі з України. А всього в 1929-1937 рр. на роботу в шахтах було мобілізовано комсомолом більше ніж 100 тисяч молоді (20% усіх працюючих у галузі). За ініціативи Харківської організації ЛКСМУ на будівництво тракторного заводу (а одночасно і танкового виробництва) було направлено 1,8 тисяч юнаків і дівчат. На будівництво Сталінградського тракторного заводу ЛКСМУ надіслав 1,0 тисячу осіб. Велика кількість комсомольців була

мобілізована на будівництво Дніпрогесу, «Запоріжсталі» та алюмінієвого заводу в Запоріжжі, металургійних комбінатів у Дніпродзержинську і Маріуполі, Луганського паровозобудівного заводу та Краматорського машинобудівельного підприємства. Наприклад, у Краматорську на будівництві машинобудівного заводу працювало 7,0 тисяч комсомольців. Молоді робітники, більшість з яких були вихідцями з українського села, де панував голод, терор і безлад, у надлюдських умовах праці та життя будували і налагоджували промислові велетні, які формували основу модернізованої радянської економіки. Комсомол допоміг Сталіну та керівництву СРСР реалізувати величезний мобілізаційний ресурс, який складала молодь, заради втілення амбітного клану будівництва наддержави, яка повинна була підкорити світ [35, с.341-342].

На партійних форумах у 1920-х – 1930-х рр. постійно декларувалась теза про те, що саме комсомол є кадровим резервом партії. Але жоден із керівників ВЛКСМ у 1920-х – 1930-х рр. не досяг значних і впливових посад в ієрархії компартійно-радянської влади. Аналогічною була й ситуація в Україні. Тут вихідці із націонал-комуністичних партій (П.П. Любченко, Г.Ф. Гринько, В.І. Порайко, А.А. Хвиля, В.М. Еллан-Блакитний та інші), такі ж молоді й амбітні як і керівники ЛКСМУ, досягли до початку Великого терору високих посад у партійно-радянському керівництві УСРР, тоді як когорта очільників ЦК комсомолу республіки не отримали посадового підвищення. В умовах, коли найбільшу вагу в ієрархії влади мали більшовики-підпільники із дореволюційним стажем, вихованці керівного апарату комсомолу республіки були приречені обіймати посади другого та третього рівня в апараті компартійно-радянської влади. Таке становище змінилось у кадровій політиці ЦК партії тільки у другій половині 1950-х – 1960-х рр., коли М.С. Хрущов запропонував високі державні та партійні посади великій кількості колишніх комсомольських працівників на чолі з О.М. Шепеніним. Генеральні секретарі ЦК КПРС Ю.В. Андропов і М.С. Горбачов теж були колишніми комсомольськими керівниками, але вони очолювали регіональні комсомольські організації та пройшли шлях партійної кар'єри з багатьох посадових щаблів.

Сталін і сталінці з великою підозрою ставились до керівників комсомолу. Вони добре знали, що значна їх частина свого часу підтримувала Л.Д. Троцького, Г.О. Зинов'єва, Л.Б. Каменева, М.І. Бухаріна. Керівництво СРСР й особисто Сталіна дратувала амбітність і слабка керованість керівництва ВЛКСМ. Генеральний секретар ЦК комсомолу з березня 1929 року до листопада 1938 року О.В. Косарев страждав відвертим вождізмом і самозакоханістю. На засіданнях Бюро ЦК ВЛКСМ, на апаратних нарадах ображав комсомольських функціонерів лайкою та ганебними словами. Страждав зловживанням алкогольними напоями, багато часу приділяв мисливству та рибальству. Сталін і сталінське політбюро вважало, що Косарев і комсомольська верхівка політично та морально розкладались. Молотов у своїх спогадах стверджував, що Косарев був людиною бухарінсько-слепковського гарту та належав до «правих» [36, с.482]. Але без сумніву в трагічній долі Косарева та керівництва ЦК ВЛКСМ велику роль відіграло бажання Сталіна і сталінського політбюро мати стовідсотково лояльний стосовно ВКП(б) комсомол на чолі з вихованцями сталінського апарату влади та непричетними до подій революції і громадянської війни. Не обійшлося і без інтриг проти Косарева на владному олімпі. У керівництві ВКП(б) його мало хто поважав [37, с.136-145].

В Україні керівництво ЛКСМУ масово знищувалось у роки Великого терору в контексті ліквідації номенклатурної еліти УСРР-УРСР, тобто на рік раніше, ніж керівництво ЦК ВЛКСМ у Москві. Генеральний секретар комсомолу О.В. Косарев особисто допомагав партії та НКВС «розібратись» із «ворогами народу» у комсомолі. На IV пленумі ЦК ВЛКСМ у Москві 21 серпня 1937 року він охарактеризував уже заарештованих керівників комсомолу України, як учасників троцькістсько-правої групи молоді, яка очолювалась Андрєєвим і Клінковим. За версією Косарева керівники ЦК ЛКСМУ були безпосередньо зв'язані з заарештованим вже на той час колишнім керівником НКВС УСРР В.А. Балицьким і колишнім командувачем військовим округом в Україні та членом політбюро ЦК КП(б)У Й.Е. Якіром [18, с.25]. На пленумі ЦК ЛКСМУ 22-25 липня 1937 року було затверджено рішення про розпуск ЦК комсомолу республіки як такий, що не виправдав довіри комсомольців республіки. 26 членів ЦК ЛКСМУ було оголошено «ворогами народу». Керував розправою над комсомольським активом особисто керівник КП(б)У С.В. Косіор [38, с.10].

Упродовж 1937-1938 рр. в Україні було знищено практично всіх керівників і членів ЦК ЛКСМУ, керівників місцевих осередків комсомолу. Навіть призначений на посаду очільника КП(б)У М.С. Хрущов був вражений переліком репресованих і знищених перших і других секретарів ЦК ЛКСМУ, редакторів «Комсомольця України», завідувачів оргвідділом ЦК комсомолу й обласних перших секретарів ЛКСМУ. Після ознайомлення з цим переліком, а це було влітку 1943 року, Хрущов сказав: «Ні за що погубили людей», правда забувши, що першого секретаря ЦК ЛКСМУ С.І. Усенка заарештували восени 1938 року з його відома [39, с.647].

Формуючи новий апарат компартійно-радянської влади в Україні, Хрущов побачив реальний дефіцит не тільки партійних і радянських керівників усіх рівнів, але реальну проблему комсомольських кадрів. Знищення С.І. Усенка та його «команди» в ЦК ЛКСМУ практично зруйнувало залишки керівної структури комсомолу республіки. Новому першому секретарю ЦК комсомолу України Ф.І. Наседкіну разом із малопідготовленими людьми в апараті ЦК необхідно було практично відновити систему керівництва молодіжною спілкою республіки. Це виявилось досить складною справою, тому що репресії продовжувались. Але підтримка Хрущова та ЦК КП(б)У зробили свою справу [40, с.254].

Після Великого терору комсомол перетворився у глибоко бюрократизовану структуру. Від участі в роботі комсомолу були насильницькі відсторонені десятки тисяч комсомольських активістів і молодіжних керівників. На керівні посади у комсомольських комітетах усіх рівнів, особливо у ЦК ВЛКСМ та в ЦК

комсомолу союзних республік почали масово призначати партійців некомсомольського віку. Переважна більшість з них були сумлінними виконавцями партійних директив. Вони ніяк не були причетні до періоду зародження та становлення комсомолу, не брали участі у комсомольських дискусіях 1920-х – 1930-х рр. Їх стовідсоткова відданість Сталіну особисто та сталінському ЦК партії вражала сучасників фанатизмом і безальтернативністю. Важко було уявити собі після 1938 року, щоб хтось із керівників комсомолу СРСР або УРСР так відкрито і сміливо дискутував із партійно-радянським керівництвом, як це робили у 1920-х – 1930-х рр. фундатори радянського комсомолу Л. Шацкін, В. Дунаєвський, Е. Цетлін або О. Ривкін. Жоден із них не користувався у молоді такою популярністю як генеральний секретар ЦК ВЛКСМ О. Косарев, який міг собі дозволити у жорсткому 1937 році в присутності інших московських можновладців нецензурною лайкою висловити своє незадоволення поведінкою та вчинками сталінського фаворита Л.З. Мехліса [41]. Для М.О. Михайлова, який посів посаду репресованого Косарева, така популярність серед молоді й така смілива поведінка стосовно представників вищого партійного керівництва країни були недосяжні, хоча він прокерував ВЛКСМ з листопада 1938 року до жовтня 1952 року, тобто чотирнадцять років і пішов на підвищення секретарем ЦК КПРС [42, с.235-239].

М.О. Михайлов очолив комсомол СРСР у 32 роки, а завершив свою комсомольську кар'єру в 46 років. Він свято вірив у силу «паперу» – постанови, інструкції, директиви. Віддавав перевагу канцелярсько-бюрократичним методам керівництва комсомолом, не терпів заперечень своїм розпорядженням і дорученням. Слово та вказівка Сталіна були для нього вище будь-яких законів писаних і неписаних. На початку 1950-х рр. Михайлов був вражений позицією Кагановича, коли той відмовився підписувати листа відомих єврейських діячів у СРСР проти «лікарів-вбивців, хоча цей лист ініціював особисто Сталін [42, с.238].

Бюрократизація комсомолу поширювалась із Москви, а на місцях уже набувала всі ознаки деградації молодіжної організації. На початку 1960-х рр. комсомол уже втратив свою ідейну привабливість для активної молоді, а комсомольські функціонери сформували окрему й особливу касту, яка використовувала комсомольську роботу як трамплін для своєї подальшої успішної кар'єри. Для багатьох комсомольських працівників і активістів 1960-х рр. прикладом і кумиром був О.М. Шелепін, який у комсомолі досяг вищої посади, а потім мав неабиякий успіх на партійно-державних посадах [43, с.429-450].

Суттєвою відмінністю комсомолу до Великого терору та після нього була участь ВЛКСМ у системі політичного контролю за функціонуванням господарського та радянського апаратів усіх рівнів. У структурі комсомольських комітетів наприкінці 1927 року розпочалось створення спеціальних груп так званої «легкої кавалерії», які повинні були боротись із проявами бюрократизму та злочинності серед керівників і працівників господарських та радянських органів. Безумовно, діяльність «легкої кавалерії», раптові вторгнення комсомольських активістів у радянські установи, їхні «атаки» на керівників підприємств і господарських органів були дозволені ЦК ВКП(б). Сталін вважав, що застосовуючи різноманітні методи, треба тримати у напрузі весь апарат влади, який корумпувався та морального розкладався під час непу досить швидко, втрачаючи ідеологічну міцність партійців і жах покарання для позапартійних фахівців. Контролював і направляв «легку кавалерію» комсомолу керівник ЦКК-РСІ наприкінці 1920-х рр. С. Орджонікідзе, якому Сталін довіряв і якого підтримував на всіх посадах [44, с.131-136]. Перший секретар ЦК ВЛКСМ О. Мільчаков у своїх спогадах з гордістю виділяє діяльність «легкої кавалерії», як один із головних напрямків впливу на суспільство з боку комсомолу. Але він замовчує причини, які на початку 1930-х рр. призвели до згорання діяльності «легкої кавалерії» [20, с.179-184]. А причин було дві: по-перше, зростаюча дуже швидко кількість скарг і звернень до партійних структур та ЦК партії з приводу беззаконня і зухвалості з боку комсомольських активістів стосовно людей, які виконували державні функції управління; по-друге, комсомол треба було переорієнтувати на колективізацію сільського господарства та індустріалізацію промисловості. Сталін бажав на подолання опору селянства одержавленню мобілізувати всі опорні сили режиму. Комсомол. Особливо в Україні, повинен був відіграти та відіграв особливу роль: виконувати директиви партії активно і без жалю до своїх односельців [7, с.61,65-69].

Джерела та література

1. Очерки истории истории ВЛКСМ. (В поисках истины). – Часть первая. – Науч.ред. А.А. Галаган, В.К. Криворученко, Динес В.А. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1991; Шацкин Лазарь Абрамович // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
2. Алексеев Е.П. Ленинский комсомол на защите социалистического Отечества. – М.: Знание, 1988.
3. ВЛКСМ. Наглядное пособие. – М.: Политиздат, 1985.
4. Сулемов В.А. Союз молодых борцов. – М.: Политиздат, 1982.
5. Криворученко В. Комсомол и перестройка: уроки истории // Молодой Коммунист. – 1987. - № 2.
6. Лебина Н.Б. Теневые стороны жизни советского города 20-30-х годов // Вопросы истории. – 1994. – № 2.
7. Очерки истории истории ВЛКСМ. (В поисках истины). – Часть первая. – Науч.ред. А.А. Галаган, В.К. Криворученко, Динес В.А. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1991.
8. Косарев Александр Васильевич // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
9. Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т.3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1936). – К.: Генеза, 2003.
10. Прилуцький В.І. Небольшовицькі молодіжні об'єднання УСПП в 20-ті роки // Історичні зошити. – К., 1993.

11. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. – К.: Політвидав України, 1969.
12. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах тоталітарного ладу (1920-1939). – К.: Генеза, 2001.
13. Горшков В.П. Здійснення ленінських принципів партійного будівництва на Україні (1921-1925 рр.). – К.: Вища школа, 1973.
14. Історія Ленінської Комуністичної Спілки молоді України. – К.: Політвидав України, 1968.
15. Кампанія закрєплення результатів перевірки и сближения с партией. – Харьков: ЦК КП(б)У, 1922.
16. Отчет ЦКК КП(б)У, НК РКИ УССР X съезду КП(б)У. – Харьков: Издание ЦКК-НК РКИ УССР, 1927.
17. Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928-1933 рр.) // Український історичний журнал. – 2002. – № 4.
18. Табачник Д.В., Ростальний В.М. Комсомол України: трагічні сторінки історії. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990.
19. Пятый съезд РКСМ. Стенографический отчет. – М.; Л.: ЦК РКСМ, 1927.
20. Мильчаков А.И. Первое десятилетие. Записки ветерана комсомола. – М.: Московский рабочий, 1965.
21. Васютин (Филлюшкин) Василий Филиппович // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
22. Высоченко Семен Дмитриевич // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
23. Бойченко Александр Максимович // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
24. Андреев Сергей Ильич // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
25. 15 лет ЛКСМУ. – К.: ЦК ЛКСМУ, 1934.
26. Криворученко В.К. В тисках сталинщины: трагедия комсомола. – М.: Знание, 1991.
27. Павлов С.А. // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
28. Десятый съезд РКП(б). Март 1921 года. Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1921.
29. IV съезд РКСМ. 21-28 сентября 1921 г. Стенографический отчет. – М.; Л., 1925.
30. Семин А.А. Воспитательная политика партии: опыт и уроки 20-х годов // Вопросы истории КПСС. – 1991. – № 7.
31. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія. – К.: Ніка-Центр, 2008.
32. Голуб Ф. ЛКСМУ в культурно-національному будівництві. – Харків: Держвидав України, 1929.
33. Масненко В.В. Між колоніальною адміністрацією та національною елітою: українізація Компартії, державних органів, комсомолу в 20-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 4.
34. Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. – М.: РОССПЭН, 2001.
35. Прилуцький В.І. Комсомол – головний провідник більшовицького впливу на молодь України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 8.
36. Чуев Ф.И. Молотов: Полудержавный властелин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1999.
37. Грехов В.Н. Расправа с руководством комсомола в 1937-1938 годах // Вопросы истории. – 1990. – № 11.
38. Відкриваючи заново: Документальні розповіді / Упоряд. Ю.В. Бондар. – М.: Молодь, 1990.
39. Костенко В.С. Двадцять зустрічей з М.С. Хрущовим // Маршрутами історії / Упоряд. Ю.І. Шаповал; Ред.кол.: Ф.М. Рудич, І.Ф. Курас та інші. – К.: Політвидав України, 1990.
40. Наседкин Филипп Иванович // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
41. Комсомольская правда. – 2003. – 13 ноября.
42. Михайлов Николай Александрович // Зенькович Н.А. Самые румяные вожди. Энциклопедия комсомольских карьер. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008.
43. Млечин Л. Председатели КГБ. Рассекреченные судьбы. – М.: Центрполиграф, 1999.
44. Слезин А.А. «Легкая кавалерия» комсомола в системе политического контроля // Вопросы истории. – 2001. – № 11-12.

Фролов Н. А. Комсомол в политической системе советской Украины 1920–1930-х гг.

В статье анализируется недостаточно исследованная проблема роли и места комсомола в структуре политической системы советской Украины 20–30-х гг. XX в. Охарактеризованы создание и эволюция организации. Приводится динамика количественного состава, освещается борьба комсомольской организации за монополию в общественно-политическом пространстве. Уделяется внимание вопросам украинизации комсомола, судьбы ЛКСМУ в года Большого террора.

Ключевые слова: комсомол, ЛКСМУ, политическая система, советская Украина

Frolov M. O. Komsomol in political system of the Soviet Ukraine from 1920 to 1930

Author of the article analyses role and place of Komsomol in structure of the Soviet Ukraine in 20–30-ies of 20th century, which were poorly studied. The article describes how this organization was founded and developed. Here we can find information on dynamics of amount of the organisation's members. Also, the author tells about struggle of the Komsomol of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic for monopoly in social and political fields. The article draws out attention to issues of ukrainisation of the Komsomol and further faith of the Lenin's Communistic Union of the Ukrainian Youth in the years of the Great Terror.

Key words: Komsomol, Lenin's Communistic Union of the Ukrainian Youth, political system, Soviet Ukraine